

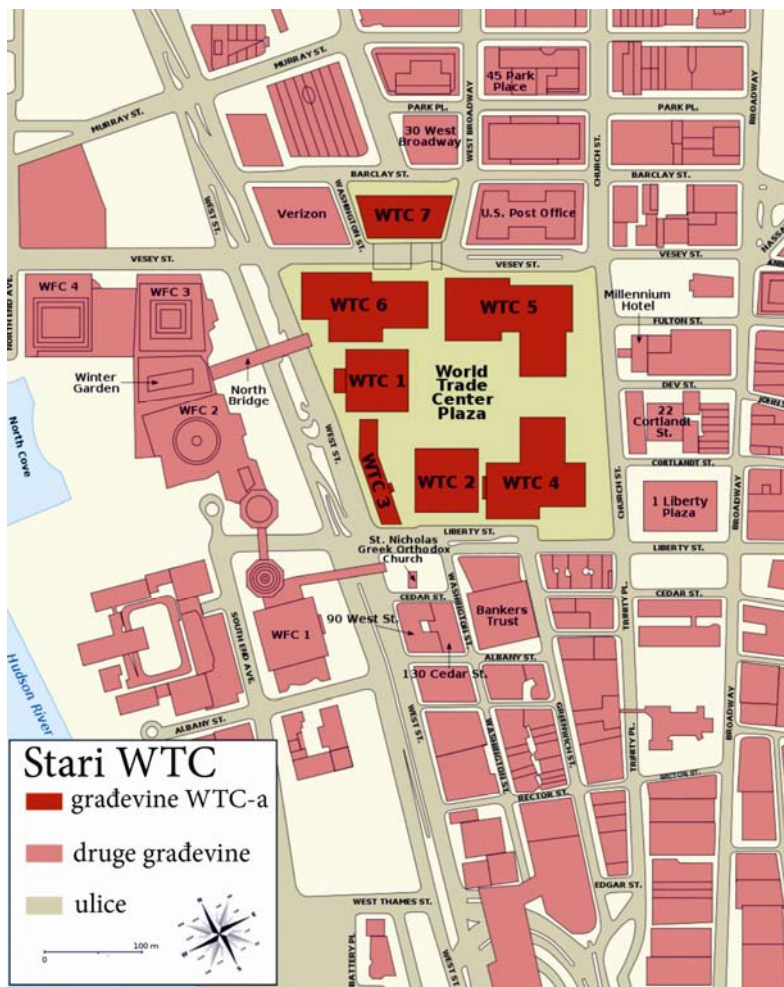
OBNOVA WORLD TRADE CENTRA U NEW YORKU

Uvod

Deseta je obljetnica rušenja *World Trade Centra* (WTC-a – *Svjetskoga trgovačkog centra*) u New Yorku obilježena na mjestu tragedije nazvanom „Ground Zero“ („Nulta razina“). U komemoraciji koja je započela minutom šutnje u 8,46 sati po lokalnom vremenu (kada je prvi avion udario u sjeverni toranj) sudjelovali su bivši i sadašnji najviši dužnosnici Sjedinjenih Američkih Država te države i grada New Yorka, ali i predstavnici mnogih zemalja i svjetskih institucija. Komemoracije žrtvama toga po općem uvjerenju dosad najsudbonosnijega datuma

RENEWAL OF WORLD TRADE CENTRE IN NEW YORK

Full ten years have elapsed since the air raid on the World Trade Centre Twins in New York, in which the Twins were completely destroyed while many nearby buildings suffered extensive damage. This event has significantly altered history of the modern world, and has even been at the origin of two wars. On the other hand, it has also inspired the need to create at this very spot something memorial and useful, but also sufficiently glamorous to show the true power and strength of America. The design proposed by Daniel Libeskind, widely known as the author of the Jewish Museum in Berlin, was selected at the international competition organized for this huge development. According to Libeskind's winning solution, the remains of the highest WTC buildings were to be kept, while several towers would be situated around this zone. The tallest one, with the gleaming memorial antenna on its top, would have been 541.3 m in height. However, the initial design has been greatly modified and the most famous architects of the world were engaged for the project. Only a part of the memorial platform has been completed by the tenth anniversary of the tragedy, and it is currently expected that the remaining work will be completed within the next several years. This huge and grandiose construction site is even now compared, by its cost and completion times, with construction of the renaissance Rome.

Plan Svjetskog trgovačkog centra prije rušenja

svjetske povijesti u 21. stoljeću održane su i širom svijeta, pa i u našoj zemlji (u Muzeju *Mimara* u Zagrebu). Posljedice su događaja 11. rujna (poznatijeg prema američkom označavanju datuma kao „September 11“, „9/11“, „9-11“ ili „911“, što je inače broj hitne pomoći u SAD-u i mnogim drugim zemljama) gotovo nemjerljive, posebno kada se spoznaju gospodarski, socijalni, kulturni i vojni učinci ne samo u SAD-u već i u mnogim dijelovima svijeta. Napad 9. rujna znatno je utjecao na cjelokupnu svjetsku politiku i osuđen je širom svijeta, a već je nakon mjesec dana pokrenut napad na Afganistan u potrazi za članovima Al-Kaide, međunarodnog saveza islamskih terorističkih organizacija, organizatorima toga i mnogih drugih terorističkih napada. Brojne su države uvele stroge antiterorističke zakone i pokušale spriječiti financiranje terorizma čak i zamrzavanjem sumnjivih bankovnih računa. Policije mnogih država poboljšale su međusobnu suradnju radi učinkovitije borbe protiv terorizma, ali su pritom dobile određene ovlasti koje su uvjetovale ograničavanje nekih građanskih prava.

Napadi su povećali međusobnu povezanost građana New Yorka i patriotske osjećaje u cijeloj zemlji, ali su imali i ekonomske posljedice u SAD-u i u svijetu. Samo se izravne štete od rušenja procjenjuju na približno 80 milijardi dolara. Njujorška burza, iako neoštećena, nije bila otvorena punih 7 dana (najduže nakon gospodarske krize 1929.) jer su tvrtke i kupci ostali bez komunikacijskih i telefonskih veza. U tom su tjednu američke dionice izgubile na vrijednosti 1200 milijardi dolara. Na nekoliko je dana bio prekinut i zračni promet, a kada je ponovno otvoren bio je znatno smanjen.

O uzrocima rušenja najviših njujorških nebodera, popularnih *Twinsa* (*Blizanaca*), već smo iscrpno pisali (*Građevinar*, 1./2002.), a na ovome bi mjestu htjeli nešto reći o njihovoj obnovi, zapravo o trenutačno najskupljem svjetskom gradilištu. Na to nas je potaknula i činjenica što na tom gradilištu ima mnogo problema i što radovi znatno kasne pa je, primjerice, izostao završetak najviše zgrade koja je u početku nazvana *Freedom Tower* (*Toranj slobode*) i koja treba biti novi simbol oporavljenoga New Yorka i SAD-a. Njegov je završetak bio planiran za desetogodišnjicu tragedije, ali se sada govori da će biti završen 2013., a možda i poslije.

No najbolje je krenuti redom.

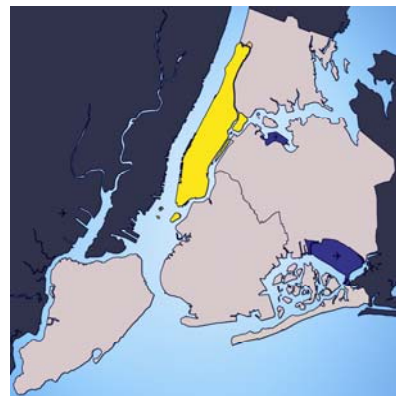
Razvoj Manhattana te nastanak i rušenje WTC-a

Manhattan je jedan od brojnih njujorških otoka, omeđen rijekama Hudson na zapadu i Harlem na sjeveru te

East Riverom na istoku, i povezan tunelima, mostovima i trajektima s ostalim dijelovima grada. Središnja je to gradska četvrt koja je iako najmanja (59,5 km²) i najmnogoljudnija te je s 27.489 stanovnika po četvornom kilometru jedno od najnaseljenijih područja na svijetu. Na Manhattanu je središte gradske up-

rave tako da se službeno zove samo New York za razliku od ostalih gradskih četvrti (Queens, Brooklyn, Bronx i Staten Island) koje uz naziv imaju i kraticu NY. Uostalom i sami Njujorčani kada kreću na Manhattan govore kako „idu u grad“.

Otok je od starosjedilaca Lenape Indijanaca za škrinju tkanina i sitnica (vrijednih ondašnjih 26, a današnjih 1000 dolara) 1626. kupio Nizozemac Peter Minuit, a prema jednom tumačenju indijansko „manna-hatta“ zapravo znači „brežuljkasti otok“.

Dijelovi grada New Yorka (žuto je Manhattan)

WTC-svjetski trgovački centar

Začetak je New Yorka. odnosno najprije Novoga Amsterdama, bio upravo na južnom dijelu Manhattana u blizini srušenih *Twin Towersa* i uz negdašnju vojnu utvrdu oko koje se razvila živa trgovačka aktivnost. Čak je i obližnji Wall Street, najpoznatije svjetsko financijsko središte, ime dobio po zidu koji je doseljenike dijelio od okolnih Indijanaca.

Manhattan je začetak New Yorka, SAD-a i svijeta. Tu je sjedište mnogih velikih radijskih, televizijskih i te njegovo komercijalno, financijsko i kulturno središte s mnoštvom turističkih atrakcija, muzeja, sveučilišta i telekomunikacijskih tvrtki. Na Manhattanu je smještena i zgrada Ujedinjenih naroda.

Pogled na nebudere Manhattana možda je najdojmljivija slika današnjega svijeta koja je duboko utisnuta u skupnu svijest suvremenoga čovjeka. U prvoj polovici prošloga stoljeća New Yorkom su dominirale dvije velike znamenitosti, Kip slobode i Empire State Building, a krajem 20. st. tornjevi blizanci *WTC-a* kao simboli novoga New Yorka i nove Amerike te njezine moći i vodstva u svijetu globalnog kapitalizma. Slika *Twinsa* postala je i najčešćim prizorom američkih filmova i serija pa je bila svima prepoznatljiv znak. Razvio se čak i poseban postupak filmske montaže, koji su pospradno nazivali „*WTC* montaža“, kada bi se između dva dijaloga ubacivala slika New Yorka i njegovih najviših nebodera.

Ideja o gradnji Svjetskoga trgovačkog centra na obali East Rivera u Srednjem Manhattanu javila se još prije II. svjetskog rata, a za tu je lokaciju krajem pedesetih godina prošlog stoljeća izrađeno i idejno rješenje. No investitor, Lučka uprava New Yorka i New Jerseyja, zbog svoje je dvostruke uprave u dvije različite savezne države bila je prisiljena preuzeti *Hudson and Manhattan Railroad (H&M)* jer je promet

te tvrtke nakon gradnje tunela i mostova na rijeci Hudson pao od 117 milijuna putnika u 1927. na 26 milijuna u 1958. godini. Stoga je utemeljena nova tvrtka *Port Authority Trans-Hudson (PATH)* koja je odlučila Svjetski trgovački centar s postajom podzemne željeznice graditi na zapadnom dijelu Donjeg Manhattana, istočno od *World Financial Centra*, na lokaciji gdje je nekad bili smješteni *Radio Row* i stanica podzemne željeznice. Taj je prostor površine 6,5 hektara omeđen Zapadnom ulicom i autocestom 9A sa zapada te ulicama Slobode (*Liberty*) na jugu, Crkvene (*Church*) na istoku i Vesey na sjeveru.

Projekt je 1962. izradio američko-japanski arhitekt Minoru Yamasaki uz pomoć tvrtki *Emery Roth & Sons* te *Leslie E. Robertson Associates* za konstrukciju. Radovi su na iskopu počeli 1966., a velika je količina materijala iskorištena za gradnju obližnjega Battery parka na obali rijeke Hudson.

Gradnja *WTC-a 1* započela je sredinom 1968., a dovršena je 1970., dok je gradnja *WTC-a 2* započela početkom 1969., a dovršena je sredinom 1971. Troškovi su izgradnje stajali 400 milijuna dolara (2,17 milijardi dolara po sadašnjim cijenama), a dobiveno je 1,24 milijuna četvornih metara uredskog prostora. Oba su nebodera bila visoka 110 katova i kvadratnoga tlocrta (63,4 x 63,4 m), a *WTC 1* svojom je visinom od 417 m (*WTC 2* je 2 m niži) i antenom koja dostiže visinu od 526,3 m kratko vrijeme, do 1973., bio najviša zgrada na svijetu. Smijenio ga je *Willis Tower* u Chicagu s visinom od 442 m i antenom do visine od 527 m.

Ostale su se zgrade Svjetskoga trgovačkog centra gradile nešto kasnije, pa su tako *WTC 4*, *WTC 5* i *WTC 6* izgrađeni 1970., a *WTC 3* (hotel *Marriner*) 1981. godine. Neboder *WTC 7* trapeznog tlocrta izgrađen je 1987.

sjeverno od *WTC-a* i omeđen je ulicama Vesey, Zapadni Broadway, Barclay i Washington. Gradila ga je tvrtka *Silverstein Properties* čiji će vlasnik Larry Silverstein koji je poslije kao zakupnik cijeloga *WTC-a* postao jedna od ključnih osoba u njegovoj obnovi.

Valja reći da je *WTC* teško stradao u požaru 1975., a kao simbol američke moći i snage u dva je navrata bio metom terorističkog napada. U prvom je napadu kamionom bombom 26. veljače 1993. bilo pet mrtvih i više ranjenih, a u drugom je napadu 11. rujna 2001. *WTC* potpuno razrušen i tada je u svim napadima bilo gotovo 3 tisuće mrtvih i više od 6000 ranjenih među putnicima zrakoplova, zaposlenicima *WTC-a* i Pentagona te vojnicima, službenicima hitne pomoći i vatrogascima.

Razmjeri tragedije i planovi obnove

Napad je, kao što je poznato, izvršen oteetim zrakoplovima koji su se kao plamteće bombe zaletjeli u planirane ciljeve. Prvi je, prema službenom izvještaju, toga kobnoga jutra udario u sjeverni toranj zrakoplov *American Airlinesa* na letu broj 11 između Bostona i Los Angelesa, a 17 minuta kasnije, u 9,03 po lokalnom vremenu, avion *United Airlinesa* na letu 175, također između Bostona i Los Angelesa, zabio se u drugi južni toranj. Treći je zrakoplov *American Airlinesa* na letu 77 iz Washingtona za Los Angeles u 9,37 udario u zgradu Pentagona, a četvrti (*United Airlines* na letu 95 iz Newarka za San Francisco), koji je navodno bio namijenjen Bijeloj kući ili zgradi Kongresa, srušen je pokraj Shanksvillea u državi Pensilvaniji oko 10 sati nakon što su se putnici pobunili protiv otmičara.

Za napad je odmah optužena Al-Kaida što je izazvalo dva rata (u Afganistanu 2001. i u Iraku 2003.) i hapšenje brojnih njezinih aktivista, ali i

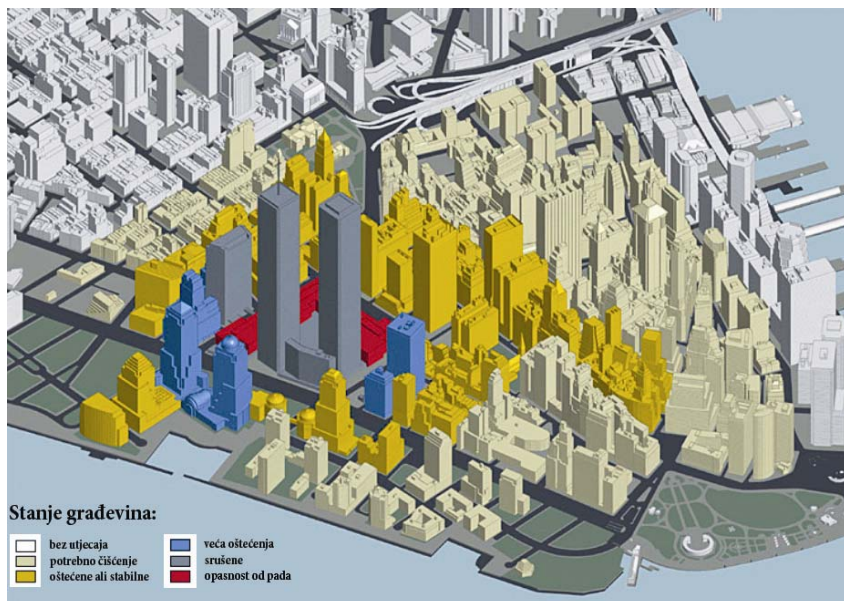
pojačalo terorističke aktivnosti na mnogim stranama svijeta. Jedna od važnih etapa u borbi protiv radikalnoga islamskog terorizma bilo je i likvidiranje vođe te terorističke organizacije Osame bin Ladena 2. svibnja 2011. Ipak čini se da ta borba nije završena i da će terorizam, spreman na samoubilačke akcije, biti i dalje velika prijetnja svjetskomu miru.

nja pa je i ona potpuno srušena početkom 2011. Teško je oštećena i zgrada *Fiterman Halla* u koledžu na broju 30 u ulici Zapadni Broadway koja je potom i obnovljena. Stradale su i mnoge susjedne zgrade, primjerice na broju 90 u Zapadnoj ulici i *Verizon* u Ulici slobode koje su pretrpjele velike štete, ali su uspješno restaurirane. Zgrade Svjetskoga financijskog centra, osim WFC 3

pretrpjele su manja oštećenja brzo su obnovljene, a sličan je slučaj bio i sa zgradom na trgu Liberty Plaza i *Millenium Hiltonom* i na broju 90 Crkvene ulice. No i mnoge druge zgrade južnog dijela Donjeg Manhattana zahtijevale su čišćenja i popravke uzrokovane rušenjima. Spašavanje i oporavak od napada trajali su mjesecima.

Iako je bilo procijenjeno da će čišćenje stotina tona otpada, u kojem je bilo i ljudskih ostataka, trajati više od godinu dana, završeno je i prije roka u svibnju 2002. Svi su ostaci s „Nulte razine“ odvezeni i posebno odloženi na odlagalište Fresh Kills (ime potječe od naziva istoimene rijeke uz čiji se estuarij nalazi) u Staten Islandu. Tamo posebna skupina antropologa i arheologa traži ljudske ostatke i osobne predmete tako da su dosad pronađeni ostaci 1845 ljudi. Istodobno je, barem do kolovoza 2011., DNK analizom identificirana 1631 žrtva, a preostalo ih je još 1122. Svi će ostaci do 2013. biti preneseni u posebno mjesto iza zida u spomen-parku gdje će se identifikacija i dalje nastaviti, možda i s novim i poboljšanim metodama.

Valja reći da je već u prosincu 2001. u ulici Fulton između Crkvene ulice

Razmjeri stradanja nakon napada 11. rujna 2001.

Tri su se tornja *WTC*-a nedugo nakon udara srušila zbog oštećenja konstrukcije. Prvi se srušio *WTC 2* 56 minuta nakon udara. Nedugo potom srušio se *WTC 1* koji je pao 102 minute nakon što ga je pogodio zrakoplov. Kolaps je tog nebudera uzrokovao požar na susjednom *WTC*-u 7 koji je pao toga popodneva u 17 sati i 21 minutu. Potpuno je pod ruševina stradao i hotel *Mariot (WTC 3)*, a velika su oštećenja pretrpjele i ostale zgrade *WTC*-a s mostovima koji su ih spajali pa su naknadno srušene. Velika su oštećenja koja su uzrokovala rušenje bila i na manjoj građevini grčke pravoslavne crkve Sv. Nikole u ulici Slobode, ali i zgradi *Deutche banke* u istoj ulici za koju je naknadno ustanovljeno da je pretrpjela velika konstrukcijska ošteće-

(*American Express*) i zimskog vrta,

Raščišćavanje ruševina

Ruševine u dimu i prašini

i Broadwaya izgrađena privremena platforma za gledanje. Ujedno su na „Nultoj razini“ početkom 2002. montirana 88 reflektora čija svjetla tvore dvije svjetlosne zrake uperene prema nebu. To se naziva „Pozdrav u svjetlu“ („Tribute in light“) i pali se svake godine u sumrak 11. rujna.

Odmah nakon napada 11. rujna obnovu *World Trade Centra* obećali su ondašnji gradonačelnik New Yorka Rudy Giuliani, guverner države New York George Pataki i predsjednik SAD-a George W. Bush. U studenom 2001. guverner Pataki je utemeljio *Lower Manhattan Development Corporation (LMDC – Razvojna korporacija Donjeg Manhattana)* sa zadatkom da koordinira obnovu *WTC*-a i utrošak 10 milijardi dolara izdvojenih iz saveznog proračuna te da surađuje s vlasnicima i projektantima, ali i da bude spona s lokalnom zajednicom, tvrtkama koje rade na obnovi i s rodbinom žrtava. *LMDC*-om upravlja upravni odbor od 16 članova koje po pola imenuju guverner i gradonačelnik New Yorka.

Ipak „Ground Zero“ je postao i mjestom prijedora zbog neusklađenih stajališta oko njezove budućnosti.

Najprije se htjelo izgraditi dvije gotovo jednake replike srušenih *Twinsa*, da bi se pokazalo kako teroristički napadi ne mogu naškoditi Americi, ali je to vrlo brzo napušteno. Odbačena je i ideja da se prostor koji su zauzimali tornjevi *WTC*-a ostavi „prazan“ iz pijeteta prema žrtvama i kao podsjetnik na tragediju s argumentacijom da bi to na neki način bila pobjeda terorista. Na kraju je odlučeno da bi na mjestu negdašnjeg *WTC*-a trebalo graditi građevinu koja će istodobno biti funkcionalna, ali i mjesto podsjećanja na veliku tragediju i simbol pobjede nad terorističkim nasiljem.

U mjesecima što su uslijedili nakon terorističkog napada održane su mnoge rasprave arhitekata i urbanista o obnovi cijele lokacije, a u galeriji *Chelsea Art* održana je izložba pedesetak prijedloga i vizualizacija koje su predložili raznorazni umjetnici i arhitekti. *LMDC* je početkom 2002. predložio da 24 projektantske tvrtke na Manhattanu daju svoje prijedloge, no taj je zahtjev vrlo brzo povučen. Potom je objavljeno da je za izradu idejnog projekta angažirana poznata njujorška tvrtka *Beyer*

Blinder Belle Architects & Planners LLP (znana i po akronimu *BBB*). U srpnju 2002. ta je tvrtka predstavila 6 prijedloga koje je više od 5000 Njujorčana ocijenilo vrlo lošim. Stoga je *LMDC* odmah najavio svjetski natječaj za novo arhitektonsko i urbanističko rješenje *WTC*-a koji je raspisan u kolovozu iste godine.

Iako se radilo o vrlo kratkim rokovima bio je to sasvim sigurno jedan od najprestižnijih svjetskih arhitektonskih i urbanističkih natječaja, a to se najbolje vidi po sedam kandidata koji su ušli u izbor, a koji je izabrala od *LMDC*-a posebno odabrana grupa od 21 arhitekta, inženjera, urbanista, planera i dizajnera. Odabrani su sljedeći arhitekti odnosno arhitektonski biro: *Foster and Partners* (Norman Foster), *Studio Daniel Libeskind* (Daniel Libeskind), *Meier Eisenman Gwathmey Holl* (Richard Meier, Peter Eisenman, Charles Gwathmey i Steven Holl koje pokatkad nazivaju „Dream Team“), *Skidmor, Owings and Merrill (SOM)*, *THINK Team* (Shigeru Ban, Frederic Schwartz, Ken Smith, Rafael Vinoly) i *United Architects*. Za sedmog je kandidata izabrana mala njujorška projektantska tvrtka *Peter-son Littenberg* koju je već prije *LMDC* angažirao kao konzultanta.

Tlocrt novoga *WTC*-a iz rješenja Daniela Libeskinda

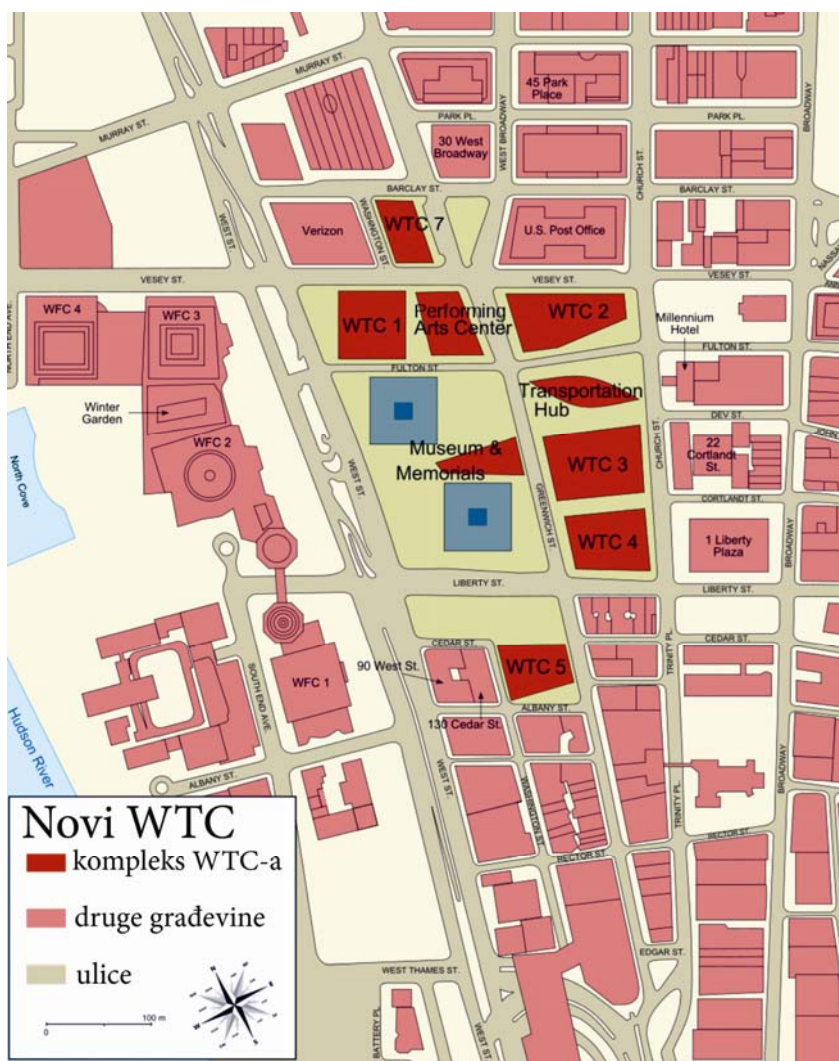

Izgled novih *Twinsa* prema prijedlogu *THINK* Teama

Svi su arhitektonski biroi predstavili svoja rješenja 18. prosinca 2002. u Zimskom vrtu Svjetskoga financijskog centra, a tjedan dana poslije tvrtka *Skidmor, Owings and Merrill* objavila je da istupa iz konkurencije.

Nekoliko dana uoči objave dvaju prijedloga između kojih će se birati autor arhitektonskoga i urbanističkog rješenja obratio se pismom predsjedatelju *LMDC*-a Johnu Whiteheadu Larry Silverstein s tvrdnjom da kao zakupac negdašnjega *WTC*-a i onaj koji će dobiti novac od osiguranja ima isključivo pravo odlučiti što će biti izgrađeno. Ujedno je istaknuo da mu se ne sviđa ni jedno od predloženih rješenja i da je već za izradu rješenja odabrao projektantsku tvrtku *Skidmor, Owings and Merrill*, inače arhitektonsku i inženjersku tvrtku utemeljenu 1939. u Chicagu koja je projektirala više od 10.000 raznovrsnih građevina u SAD-u i u više od 50 zemalja u svijetu. Uostalom dovoljno je reći da su projektirali *Burj Khalifa* u Dubaju, najviši neboder u svijetu koji je otvoren 2010. godine.

Ipak je, unatoč tome, 1. veljače 2003. objavljeno da su odabrana rješenja *THINK* Teama i *Studia Daniela Libeskinda* te da će se konačni izbor

Plan novoga Svjetskoga trgovačkog centra

obaviti do kraja mjeseca. Predstavnicima odabranih rješenja predstavili su svoje prijedloge LMDC-u, ali uoči predstavljanja Roland Betts, član Upravnog odbora LMDC-a, sazvao je sastanak na kojem je odlučeno da je pobjednik *THINK* bez rasprave i konačnog predstavljanja. Na to je reagirao guverner Pataki, koji je inače od *THINK*-a bio naručio rješenje, te poništio tu odluku. Čini se da je presudno bilo i lobiranje ondašnjega i sadašnjega gradonačelnika New Yorka Michaela Bloomberg. Tako je konačno 27. veljače 2003. objavljeno da je *Studio Daniel Libeskind* pobijedio na natječaju i da će izraditi glavni projekt arhitektonsko-urbanističkog rješenja novoga WTC-a. alja reći da je izvorni Libeskindov prijedlog, nazvan *Temelji sjećanja*, pretrpio potom opsežnu reviziju u suradnji s Larryjem Silversteinom i s tvrtkom *Skidmor, Owings and Merrill* koju je unajmio. Iako je Libeskind projektirao cijeli prostor, pojedine su građevine projektirali različiti arhitekti.

Sve smo opisali nešto iscrpnije u namjeri da skrenemo pozornost čitateljima kako se rasprave i osporavanja poslije nekih naših nadmetanja doimlju poput akademskih rasprava kada se usporede s izborom koji su neki bez oklijevanja nazvali „najprestižnijim arhitektonskim natječajem u povijesti“.

Značajke odabranog rješenja

Daniel Libeskind američki je arhitekt, podrijetlom poljski Židov, rođen u Lodzu neposredno nakon II. svjetskog rata od roditelja koji su preživjeli holokaust. Djetinjstvo je proveo u Poljskoj i kad mu je bilo 11 godina s obitelji se preselio u Izrael. Umjesto harmonike počeo je svirati klavir i 1959. osvojio je stipendiju za studij, a to je omogućilo cijeloj obitelji da se preseli u SAD. Živjeli su u malom stanu u Bronxu u New Yorku, a Daniel je nastavio studij glazbe. Bio je vrlo nadaren i dobro je zarađivao,

čak je profesionalno nastupao i u prestižnom *Carnegy Hallu*, no ipak je čvrsto odlučio prekinuti sa sviranjem. Američko je državljanstvo stekao 1965. kada je najprije upisao matematiku, a potom arhitekturu. Diplomirao je 1970. na sveučilištu Cooper Union for the Advancement of Science and Art u New Yorku. Potom je i magistrirao i stekao počasne doktorate na mnogim svjetskim sveučilištima na kojima je i predavao. Radio je scenografije, instalacije, urbanističke projekte, izložbe... Inače ga smatraju jednim od najradikalnijih svjetskih arhitekata, a njegove se neobične građevine često proglašavaju kontroverzima. Smatraju ga pravim intelektualcem koji uz arhitekturu dobro poznaje književnost, glazbu, matematiku i filozofiju.

Najpoznatija su mu djela židovski muzeji u Berlinu i San Francisku te Sjeverni imperijalni ratni muzej u

Manchesteru, pa bi se zapravo moglo reći da se pomalo specijalizirao za memorijalno graditeljstvo. Živi i radi u Berlinu gdje je i sjedište njegova projektantskog ureda, a stalni je predavač arhitekture na sveučilištima u SAD-u i Njemačkoj.

Libeskind je svojim projektom htio povezati uspomenu na ruševine negdašnjih *Twinsa* i postaviti temelje novoj budućnosti, dakle dovesti u vezu dvije oprečne ideje – tragediju u prošlosti i život u budućnosti. Zapravo mijenjati i svijet i graditi grad 21. stoljeća.

Prijedlog obiluje simboličnim značenjima, a sastoji se od kompleksa nebodera oštih bridova među kojima će dominirati vitak i visoki toranj, visok 1776 stopa (541,3 m), koji je u doba projektiranja trebao biti najviši na svijetu. Inače visina u stopama podsjeća na godinu kada je izglasana američka Deklaracija neovisnosti. Na višim su katovima bili

Prikaz rješenja *Studia Daniela Libeskinda*

predviđeni stakleni „vrtovi svijeta“ namijenjeni odmoru i šetnji, a *Toranj slobode (Freedom Tower)*, kako ga je nazvao, pojam je slobode i ljepote New Yorka i njegovo novo duhovno središte. Zamislio je i dva komemorativna javna mjesta – memorijalni park (koji će povezivati sve ostale prostore i naznačiti pravce odakle su 11. rujna dolazili spasitelji) te poseban tzv. „svjetlosni klin“ (ne treba ga brkati s već spomenutim *Pozdravom u svjetlu*) koji će svakog 11. rujna od 8,46 (kada je udario prvi avion) do 10,28 (kada se srušio drugi toranj) cijeli prostor okupati svjetlom da ne bude nikakve sjene. Libeskind je ujedno u projekt ukomponirao kamene temelje negdašnjih Blizanaca i tako sačuvao uspomenu na Svjetski trgovački centar i na ono što je ta dvostruka zgrada značila za Ameriku.

Valja svakako istaknuti da je taj projekt bio iznimno hvaljen, ali i kritiziran gotovo iz istog razloga. Oko kvalitete projekta praktički nije bilo nikakvog prigovora, ali su mnogi s odobravanjem prihvaćali njegovu simboliku, dok su je drugi osporavali smatrajući je pomalo jeftinom i patetičnom.

Tehnički je najveća novost, koja je možda bila uključena i u projektni zadatak, što su kroz prostor probijene dvije nove ulice koje su bile prekinute gradnjom staroga *WTC-a*. Riječ je o longitudinalnoj Greenwich ulici koja tako ponovno izravno povezuje gradske dijelove Manhattana Tribecu i Financijski distrikt te transverzalnoj Fulton ulici koja sada povezuje Zapadnu i Crkvenu ulicu.

Freedom Tower odnosno novi *WTC 1* nalazi se u sjeverozapadnom dijelu građevinske čestice, na uglu Zapadne i Vesey ulice, na mjestu negdašnjega osmerokatnog *WTC-a 6*, a s južne je strane omeđen nastavkom ulice Fulton. Kroz negdašnji *WTC 4*, *WTC 5* i *WTC 7* prolazi sada Greenwich ulica, *WTC 2* nalazi se na dijelu *WTC-a 5*, između ulica Vesey,

Promjene glavnog nebodera novoga *WTC-a* (1 – rješenje D. Libeskinda, 2 – izmjene u početku 2004., 3 – prijedlog D. Chidsa, 4 – zajedničko rješenje Chidsa i Libeskinda, 5 – rješenje koje se izvodi)

Crkvene, Fulton i Greenwich. Neboderi *WTC-a 3* i *WTC-a 4* sada su jedan iza drugog na uglu Greenwich ulice i Crkvene ulice. Novi su sadržaji Izvođački umjetnički centar istočno od novoga *WTC-a 1*, željeznička postaja između *WTC-a 2* i *WTC-a 3*, spomenuti memorijalni muzejski prostor s orijentacijskim i edukacijskim središtem za posjetitelje (koji zauzima najveći dio građevne čestice) i Park slobode južno od istoimene ulice i izvan čestice *WTC-a* gdje će biti ponovno izgrađena crkva Sv. Nikole. *WTC 5* bit će izgrađen južno od parka na mjestu srušene zgrade *Deutche banke* uz stari dio Greenwich ulice. *WTC 7* (koji je već izgrađen) nalazi se na svom negdašnjem mjestu, doduše ponešto sužen kako bi se napravilo mjesta za Greenwich ulicu s istočne strane. Valja dodati da *WTC 6* nije planiran jer za njega nije bilo dovoljno mjesta.

Bilo je predviđeno da Daniel Libeskind kao projektant cijeloga kompleksa bude ujedno i projektant glavnoga tornja – *Freedom Towera* odnosno *WTC-a 1*. Odmah se počeo mijenjati izvorni i razigrani neboder od 64 kata poslovnog prostora, s restoranom i vidikovcem te tzv. „vrtovima svijeta“, a posebno s bočnom svjetlećom antenom na vrhu koja je podsjećala na baklju *Kipa slobode* (što se pri dolasku posebno dojmilo mladog Libeskinda). Prve su izmjene objelodanjene sredinom 2003., s tim

što je broj katova povećan na 70, uklonjena raščlanjenost oblika i visina povećana na 2000 stopa (609,6 m). Potom je David Childs iz tvrtke *Skidmor, Owings and Merrill* izradio projekt koji je zadržao novu visinu i vratio broj katova na 64, ali je na vrhu predvidio vjetroturbinu i antenu smjestio u otvoreno nadgrađe. Tu su radikalnu izmjenu zajednički doradili Childs i Libeskind krajem 2003. u kojoj je zadržan prethodni oblik te visina od 609,6 m i 70 katova, ali je uklonjena vjetrenjača i vraćena svjetleća bočna antena.

Prikaz budućeg izgleda *Freedom Towera* odnosno *WTC-a 1*

No konačno su 2005. guverner Pakti i gradonačelnik Bloomberg objavili da je novi projekt *WTC-a 1* uvažio sve sigurnosne zahtjeve policijskih službenika, uključujući i 61 m visoku bazu od betona, čelika i titana. Toranj ima 77 poslovnih katova, zbog troškova je uklonjen restoran, ali je zadržan vidikovac kao i izvorna visina od 1776 stopa, a antena je smještena u središte. Zapravo od Libeskindove ideje nije ostalo ništa i novi neboder, s ponešto izmi-

prepoznati svaka pojedinačna žrtva iz atentata 1993. i 2001. i osigurati prostor za posjete i kontemplaciju, prostor za obitelji i prijatelje žrtava te odvojen i dostupni prostor za neidentificirane ostatke poginulih, ali ostaviti vidljive ostatke izvornih *Twinsa*. Nagrađeno je rješenje, a autorima su u izradi glavnog projekta pomogle projektantske tvrtke *Davis Brody Bond* i *Snohetta*, između ostalog, prazan prostor ispunilo mnoštvom stabala u razini ulice, a otisci

Prikaz parka i vodopada na mjestu negdašnjih *Twinsa*

jenjenim bridovima, izgledom podsjeća na ostale njujorške zgrade, ponajviše na *Empire State Building*. Potpuno je nestala sva simbolika, jedino je objavljeno da se u staklenim površinama pročelja odražava nebo.

Za uređenje memorijalnog centra i muzeja također je raspisan međunarodni natječaj koji je bio jedan od najvećih u povijesti jer je pristiglo 5201 rješenje iz SAD i još 63 zemlje iz svijeta. Iz toga je izlučeno osam najboljih rješenja, a u siječnju 2004. je objavljeno da je izabrano rješenje malo poznatog arhitekta Michaela Arada i krajobraznog projektanta Petera Walkera pod nazivom *Promišljena odsutnost*. Svi su sudionici u natječaju morali zadovoljiti nekoliko zahtjeva, ponajprije da se mora

su *Blizanaca* zadržani kao bazeni s umjetnim vodopadima, dok su na okolnom zidu upisana imena svih žrtava.

Larry Silverstein kao čovjek koji je zadužen za razvoj cijeloga projekta objavio je krajem 2005. da u projektiranju sudjeluje cijeli niz slavni arhitekata. Dvama je slavim engleskim arhitektima i lordovima Normanu Fosteru i Richardu Rodgersu povjerenje projektiranje tornjeva *WTC-a 2* i *WTC-a 3*. Višestruko nagrađivanom Normanu Foster (poznat je po Američkom zračnom muzeju, kupoli Reichstaga u Londonu, Imperijalnom ratnom muzeju u Duxfordu u Engleskoj, *Milenium* mostu u Londonu i vijaduktu Millau u Francuskoj) povjerenje projektiranje novoga *WTC-a 2* (koji je poznat i kao zgrada na broju

Prikaz budućega *WTC-a 2* Normana Fostera

200 Greenwich ulice) s 88 katova i antenom od 411,6 m te krovom na 387,1 m, a riječ je o četiri međusobno povezane neboderske cijevi s nakošenim krovom.

Sir Richard Rodgers, također višestruko nagrađivani i jedan od ključnih arhitekata projektantske tvrtke *Rogers Stirk Harbour + Partners*

Budući *WTC 3* Richarda Rodgersa

(poznat po projektima kao što su centar *Georges Pompidou*, Lloyd's neboder, Millennium kupola, Europski sud za ljudska prava te terminala zračnih luka Madrid-Barajas i London Heathrow), dobio je *WTC 3* (poznat i kao zgrada na broju 175 u Greenwich ulici) točno nasuprot bazenu s vodopadima i ostacima *Twinsa*. To je razigrani neboder s 80 katova, visok 378 m s antenom i 352 m s krovom.

Priznati i nagrađivani japanski arhitekt Fumihiko Maki (poznat po *Yerba Buena Center for the Arts* u San Francisku, *Mildred Lane Kemper Art* muzeju u Washingtonu te proširenju nebodera Ujedinjenih naroda u New Yorku) dobio je narudžbu za neboder *WTC 4* (poznat i kao broj 150 u ulici Greenwich) visok 297,1 m sa 72 kata.

Projektantskoj tvrtki *Kohn Pedersen Fox* iz New Yorka (poznatoj po projektima mnogih zračnih luka i financijskih središta poput Šangajskoga financijskog centra) povjeren je projekt *WTC-a 5* (zgrada na broju 130 Ulice slobode) na mjestu srušene *Deutsche banke* (neboder je visok 226 m s 42 kata).

I za ostale zgrade na novom *WTC-u* angažirani su vrhunski arhitekti. Tako je slavni španjolski arhitekt i konstruktor Santiago Calatrava (poznat po brojnim mostovima, ali i Olimpijskom športskom kompleksu u Ateni, zgradi *Ciutat de les Arts i les Ciències* u Valenciji te Spiralnom tornju u Malmöu) dobio projekt futurističke i skupe postaje podzemne željeznice, a kanadsko-američkom arhitektu Frank Gehryju (poznat je po velikim zaobljenim zgradama koje su postale turističke atrakcije, poput Guggenheimova muzeja u Bilbau i kuće koja pleše u Pragu) povjeren je projekt Izvođačkoga umjetničkog centra. Valja dodati da je David Childs, koji je stvarni projektant *WTC-a 1*, projektirao i *WTC 7*.

Prikaz budućega izgleda stanice podzemne željeznice Santiaga Calatrave

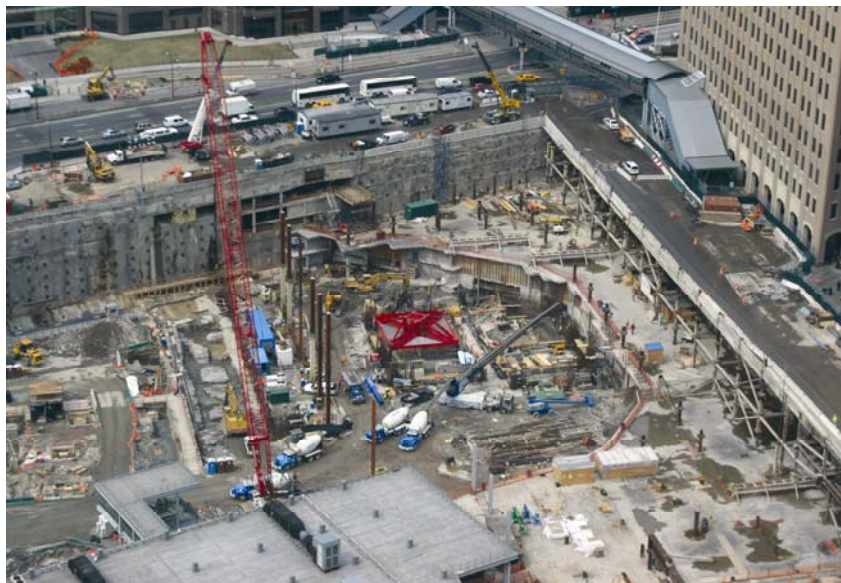
Dvojbe i problemi vezani uz gradnju

Gradnju novoga i memorijalnoga Svjetskog trgovačkog centra u New Yorku prate mnogi problemi, posebno oni vezani uz goleme cijene građevina. No čini se da je jedan od glavnih problema njujorški biznismen i vlasnik kompanije za gradnju i najam nekretnina Larry Silverstein. S poslom je započeo zajedno s ocem Harryjem, a *Silverstein Properties* je osnovao 1957. skupa s prijateljem i šurjakom Bernardom Medlikom s

kojim je surađivao sve do 1977. godine kada su raskinuli poslovne i prijateljske veze.

Lary Silverstein je u početku stekao prve zgrade na Manhattanu, a nakon raskida s partnerom postao je vlasnik pet zgrada na Petoj aveniji i brojnih drugih nekretnina u Srednjem i Donjem Manhattanu. Najveći mu je uspjeh bio kada je 1980. od Lučke uprave New Yorka i New Jerseyja uspio dobiti pravo na gradnju *WTC-a 7* čiju je gradnju započeo 1983., a završio 1987. Riječ je o neboderu s pročeljem od crvenog granita s 47 katova i visinom od 186 m. Projektirala ga je tvrtka *Emery Roth & Sons*, a izgradila tvrtka *Tishman Realty & Construction*.

Spretni je Silverstein kupio, gradio i uspješno prodao još cijeli niz velikih njujorških zgrada. Ipak njegov se najveći poslovni uspjeh ponovno vezuje uz *World Trade Center*. Naime New York je u devedesetim godinama prošloga stoljeća patio od posljedica velikoga pada burze. Stoga je novi guverner New Yorka Georg Pataki u svojoj kampanji 1995. najavio smanjivanje troškova, uključujući i privatizaciju *WTC-a*. Kako se prodaja činila previše složenom, Luč-

Početak izgradnje novoga Svjetskoga trgovačkog centra

ka se uprava odlučila za najam od 99 godina.

Silverstein je preko tvrtki *Silverstein Properties* i *Westfield America* dao ponudu za najam od 3,2 milijarde dolara na natječaj početkom 2001. i nije bio među najpovoljnijim ponuđačima, ali je nakon odustajanja nekih od sudionika njegova ponuda za *World Trade Centra* prihvaćena. Bilo je to 24. srpnja, dakle mjesec i pol prije tragičnog rušenja i tada je cijeli kompleks u više od tri desetljeća postojanja promijenio upravu. Najam se odnosio na poslovni dio u zgradama 1, 2, 4 i 5 i na 39.500 m² prodajnog trgovinskog prostora. Prema ugovoru zakupac je imao pravo i obvezu obnove u slučaju oštećenja ili rušenja.

Zakupljene su zgrade *WTC*-a bile osigurane na 3,55 milijardi dolara, a Silverstein je pokušao izvući dvostruku svotu tumačeći da su dva udara aviona dva tragična događaja i da mu stoga pripada dvostruka naknada. Nakon brojnih sudskih rasprava to je okončano nagodbom 2007. po kojoj je Silversteinu za obnovu pripalo ukupno 4,55 milijardi dolara.

Izgrađeni novi *WTC 7*

Upravo činjenica da je ugovor o zakupu zaključen uoči stradanja, ali i tome što je potpuno srušen neboder u Silversteinovu vlasništvu (*WTC 7*)

iako nije bio izravno pogođen, već samo od posljedica požara i negašenja, hrani brojne teorije zavjere oko događaja 11. rujna 2001. Mnogi su uvjereni da se uopće ne radi o kolapsu

Sadašnje stanje radova na *WTC-u 1*

tornjeva zbog taljenja čelične konstrukcije kerozinskim požarom, da su zrakoplovi daljinski navođeni, da se radi o podmetnutom eksplozivu i sl. Zamjera se i službenim izvješćima jer su navodno tornjevi pali brzinom prostog pada, a to se ne može ostvariti osim u kontroliranim uvjetima. Jedna od popularnijih teorija zavjere temelji se na Silversteinovu podrijetlu i tvrdnji da su to sve učinili Židovi da naškode Arapima.

Bilo je određenih problema i s vlasništvom cijeloga zemljišta jer je većinski vlasnik sasvim sigurno Lučka uprava New Yorka i New Jersey, ali ostaje neriješeno vlasništvo od približno jednoga hektara, kao i vlasništvo terena na kojemu su izgrađene prometnice. Sve je to dodatno komplicirala činjenica da obnovu vodi *LMDC* koji praktički nema nikakvih vlasničkih udjela. Stoga je došlo do nagodbe između Lučke uprave kao glavnoga vlasnika i Silversteina kao

zakupca (koji je zakup morao plaćati iako na zakupljenom prostoru nije bilo ničega) o budućoj namjeni obnovljenih poslovnih prostora. Lučkoj je upravi ostao poslovni prostor

u *WTC-u 1* i pravo gradnje *WTC*-a 5 (koji se može prenamijeniti u stambeni prostor), ali i muzej, željeznička postaja i Izvođački umjetnički centar. Silverstein je dobio sav poslovni prostor u *WTC-u 2*, *WTC-u 3* i *WTC-u 4*, a *WTC 7*, koji je u međuvremenu obnovio, mu otprije ionako pripada. Obje su se strane dogovorile da će u obnovu uložiti sredstva dobivena iz proračuna i od osiguranja. Nakon toga je *LMDC* sedamdesetogodišnjega Larryja Silversteina imenovao razvojnim voditeljem (tzv. developerom) dijela projekata.

Upravo je činjenica da su se nesretnim spletom okolnosti na jednome memorijalnom i poslovnom kompleksu našli udruženi poslovni i javni interesi snažno je obilježila cijelu dosadašnju izgradnju i znatno izmijenila prvotnu ideju Daniela Libekinda, posebno u odnosu na glavnu građevinu koja se upravo zbog takvih odnosa snaga ni ne zove *Freedom*

Tower, kako je obećavao guverner Pataki, već *WTC 1*. Aktualna gospodarska kriza i visoki troškovi prijete i neboderima koje su projektirali Norman Foster i Richard Rodgers jer postoji mogućnost da ih se pretvori u deseterokatnice i time potpuno upropasti napor uložen u gradnju kompleksa novoga *WTC*-a koji bi se trebao s pijetetom podsjećati prošlosti i okrenuti boljoj budućnosti.

Gradnja *WTC-a 2*

Ono što javnost potpuno izbezumljuje jest činjenica da su višestruko narasli troškovi jer se čini da kad je država investitor, u ovom slučaju *LMDC*, ni u *SAD*-u nema previše mjere ni kontrole. Tako su troškovi *WTC-a 1* koji je trebao biti završen za desetu obljetnicu, a nije sigurno da će biti završen ni do kraja 2013., od predviđenih 3 milijarde dolara narasli na vrtoglavih 6,5 milijardi. Zasad nisu poznati stvarni budući troškovi *WTC-a 2* i *WTC-a 3* koji su bili procijenjeni na 2,9 odnosno 2,75 milijardi, ali se zato zna da će futurističke postaja podzemne željeznice, čiji se dovršetak očekuje tek krajem 2014., stajati također nevjerovatnih 4 milijarde dolara.

Sve pomalo izluđuju rokovi, a oni su posvuda probijeni. Deset godina nakon rušenja obnovljena je samo jedna zgrada, *WTC 7* u vlasništvu

Larryja Silversteina, koja se počela graditi 2002., a završena je i otvorena u svibnju 2006. Riječ je o neboderu visokom 226 m koji ima 52 kata i 158.000 m² poslovnog prostora. Projektirao ga je često spominjani David Childs iz tvrtke *Skidmor, Owings and Merrill*, a projektant konstrukcije je tvrtka *WSP Cantor Seinuk*. Radove je dakako vodio *Silverstein Properties*.

Gradnja *WTC-a 4*

Do obilježavanja 10. obljetnice trebao je biti potpuno završen *National September 11 Memorial & Museum* (Nacionalni memorijal 11. rujna i muzej), ali je ove godine otvoren samo spomen-prostor, a muzej koji će biti visok 20 do 25 m treba biti završen sljedeće godine.

WTC 1 počeo se graditi 2006., dvije godine nakon planiranoga početka radova, i iznikao je iz zemlje, a glavni inženjer izvođača *Tishman Construction Corporation* procjenjuje da će biti završen do kraja 2013. Valja reći da je 2007. vođenje radova od Larryja Silversteina preuzela Lučka uprava New Yorka i New Jerseyja.

Na neboderu *WTC 2* iskopi su započeli 2008., glavni je izvođač *Turner Construction Company*, a očekuje se da će radovi koji su još u temeljima biti završeni 2015. Slično je i s

WTC-om 3 gdje je glavni izvođač *Tishman Construction*, a radovi su također još u temeljima i trebaju biti završeni 2014., dok na *WTC*-u 4, gdje su radovi započeli 2008., trebaju biti završeni 2013., a dosad je izgrađeno više od polovice.

Na *WTC*-u 5, čiju gradnju vodi Lučka uprava, još nema nikakve naznake početka gradnje (vjerojatno se traži budući korisnik), a iznimno skupa postaja podzemne željeznice, koja se zajedno s muzejom hladi i grije vodom iz rijeke Hudson s pomoću izmjenjivača topline, bit će, kako je rečeno, završena krajem 2014. Izvođački umjetnički centar može se početi graditi tek nakon 2014. kada bude završena željeznička postaja. Zasad nema nikakvih naznaka najavljene obnove odnosno faksimil-gradnje crkve Sv. Nikole.

Zaključak

Opisali smo sve probleme vezane uz jedno od najvećih svjetskih gradilišta koje budi mnoge sentimente i izaziva veliku pozornost cjelokupne svjetske javnosti. Međutim cijeli projekt koji je trebao pokazati američku odlučnost i snagu nakon što je zemlja izložena vanjskoj opasnosti prijeteći da se pretvori u svoju suprotnost, možda i u pravu blamažu, ponajprije zbog birokratskih i financijskih problema. Zabrinutu su američku javnost posebno potresle neovisne procjene da cijeli kompleks neće biti dovršen do 2020., a ima i onih koji ne isključuju ni 2030. godinu. Usporedbe radi valja reći da su izvorni *Twinsi* bili izgrađeni u roku od 3 godine, a 5 godina od početka izrade projektne dokumentacije.

Stoga ne iznenađuje što ovaj ambiciozni i složeni projekt neki po grandioznosti, veličini i skupoći te rokovima izgradnje uspoređuju s gradnjom renesansnog Rima u 16. st.

Branko Nadilo

(Izvori podataka i slika s web-stranica voditelja izgradnje, Wikipedije te drugih napisa)